

/ Pro rozhlas /
18.VII.1944.

Doc.Dr. J. Doležal,
ředitel Ústavu lidské práce:

Duševní život člověka.

V běžném myšlení lidí má svět dvě podstaty: hmotnou a duševní. Hmota vyplňuje prostor, skládají se z ní nerosty, rostliny, živočišná těla a všechny předměty kolem nás. Hmotná příroda podléhá mechanickým, číselně vyjádřitelným zákonům, mezi nimiž nejvýše stojí zákon o zachování energie a zákon kausální. Z materiálního světa se nemůže nic ztratit a nic se v něm neděje bez příčiny. Táž příčina vyvolává za stejných okolností týž účinek. Výjimky z těchto zákonitostí se považují za zázrak a mohou být způsobeny jen nadpřirozenými silami.

Jinak si lidé představují svět duševní. Duše je sice také substance, tedy něco skutečně existujícího, ale substance nehmotná a neprostorová. Nesnadná představitelnost nehmotné a neprostorové substance vede k tomu, že v představě prostého člověka duši nakonec přece jakási, byť i nejjemnější hmotnost zůstává. Její prostorovost je stínového rázu, je to jemná hmota s konturami těla, ke kterému patří. Takovou duši připisuje člověk jen sobě. Ostatní živočichové duši nemají. Jen u některých zvířat je člověk na rozpacích a to tehdy, když jejich chování připomíná lidskou inteligenci, nebo jiné lidské vlastnosti. Duše podle tohoto názoru nepodléhá mechanickým zákonům hmotného světa a řídí se jen vlastní svobodnou vůlí. Pokud je tu představa jakéhosi řádu a pravidelných vztahů, je to řád zcela jiný, než zákony fyzikální a připouští řadu výjimek.

Dokud člověk žije, je mezi tělem a duší úzká spojitost - obojí na sebe vzájemně působí a tvoří jednotný organický celek. Smrtí tělo zaniká - duše existuje nezávisle na těle dále.

Vnitřní členitosti vlastních duševních procesů a jevů nevěnujeme obyčejně žádnou pozornost. U zdravého člověka probíhají tyto jevy zcela samozřejmě. Občas si je snad uvědomí, ale nikterak se nad nimi nepozastavuje. Vnější svět a jeho měnlivá tvářnost nebo jednání jiných lidí se mu zdají podstatně důležitější a plně vyčerpávají jeho zájem. Vědomosti o vnějším světě všeobecně také daleko přesahují znalosti vlastního duševního života. Člověk ví sám o sobě poměrně málo a když už, tedy spíše o svém těle, než o svém duševním životě. Proto také psychologie, věda pojednávající o duševnu, vznikla poměrně pozdě, - až v druhé polovině minulého století, a vykazuje ještě mnoho nerozřešených otázek, - pokud je ovšem opravdu psychologií vědeckou, opírající se o ověřené zkušenosti.

Psychologie se při svém vzniku setkala už s rozvitými vědami přírodními, zejména s fyzikou a chemií. V těchto vědách se velmi osvědčila pracovní hypotéza o atomech a prvcích. Dovedeme-li rozložit nějakou látku na prvky, z nichž je složena, známe její podstatu a rozumíme jí. Není proto divu, že psychologie postupovala z počátku stejným způsobem. Popisovala duševní jevy, snažila se rozložit je v základní prvky a najít zákony, podle nichž z těchto prvků vzniká složitá duševní skutečnost. Za nejjednodušší, dále už nerozložitelné prvky duševního dění pokládala počitky, představy, city a někdy ještě vůli. Analysovala-li

tedy na příklad duševní zážitek, který máme při poslechu nějaké melodie, dospěla nakonec ke zvukovým počitkům různé výšky, různé intensity a určitého pořadí. Tyto počitky, doplněny určitými citovými elementy a představami, podmíněnými dřívějšími zkušenostmi, vytváří duševní zjev, který označujeme jako zážitek melodie. Je však melodie opravdu jen součtem tónů, z nichž se skládá, doplněným určitými představami a city? Nikoliv. Je mnohem více a je něčím zcela jiným. Týž tón v různých melodiích má různý význam, působí na nás zcela jinak. Jeho účinek je závislý na celku, jehož je částí, tedy právě na tom, že jde o melodii a nikoli o skupinu tónů. Stejně není možno vysvětlit obraz jen z barevných skvrn, které jej tvoří. Jednotlivá barevná skvrna má význam jen tím, že jest částí celku. Tam, kde nám tento celek uniká, ztrácí i části svůj význam a rozpadají se v našem vědomí na duševní skutečnost chaotického rázu.

Elementně orientovaná psychologie narazila tedy už při výkladu vjemů na nepřekonatelné obtíže, které se ještě stupňovaly při výkladu vyšších a složitějších projevů duševna, jako je myšlení a chtění. Duševnímu životu rozumíme jen tehdy, předpokládáme-li, že celistvost je jeho podstatným rysem. Vnitřní život vyspělého individua se postupně rozvíjí z jednodušších základů, jak je na příklad pozorujeme u dítěte. Nevzniká však z elementů, nýbrž z celků, které se postupně člení a vytváří tak složitou duševní skladbu, v níž celek a celostní kvality převládají nad částmi.

Často se setkáváme s názorem, že předmětem vědeckého ba-

dání psychologie jsou stavy vědomí. Celostní hledisko nás však nutně vede k tomu, zahrnout sem i duševní život p^ovědomý. Vědomým zážitkům porozumíme často jen tehdy, předpokládáme-li, že vyplývají z větších celků, které jsou vědomím provázeny jen v určitém úseku. Uvědomělé duševno předpokládá tedy stavy podvědomé, které vědomí podmiňují a ovlivňují.

Od p^ovědomých procesů duševních jest však jen krok k životním procesům organismu vůbec. Lidské vědomí, vjemy, představy, myšlenky a podvědomé stavy s nimi související, nejsou jistě samy sobě účelem a netvoří izolovanou část, - element organického života. Jejich smysl je nutno hledat zase v celcích, v celcích ještě nadřazenějších a širších. Tím se nakonec dostáváme k souvislosti duševního dění s životem vůbec a chápeme duševno jako osobitý, relativně samostatný projev života, umožňující nové, bohatě členěné životní útvary. Jejich vrcholnou formou je vyspělé lidské individuum, provázené vědomím osobního já.

Podstatným znakem životních projevů jest jejich zaměřenost k celistvým formám a určitým cílům. Toto zaměření se může uskutečňovat buď mechanickými zákonitostmi, nebo pevnými vazbami instinktivního rázu, jako je tomu třeba u hmyzu, anebo vědomou vůlí. Vůlí ovšem jen tam, kde se život probral až k stavu vědomí sama sebe a kde si dovede uvědomit své cíle. Je-li tomu tak, pak těžisko a smysl duševního dění jest hledati ve stránce snahové, ať už v podvědomém zaměření k určitým cílům, či ve vědomém chtění.

Zkoumáme-li skladbu snahového zaměření člověka, setkáme

se nejdříve s pudy, které mají pro zaměření duševního života člověka velkou důležitost. Jejich výzkum je jedním z nejtěžších problémů vědecké psychologie. Ponechme proto stranou otázku jejich počtu i jejich druhu. Všecky směřují k určitým, někdy širším, někdy užším cílům. Srovnajme na příklad pud mateřský a pud nabývací. Rozdíl v šířce cílů je tu velmi zřetelný.

Pudy se rozvíjejí postupně s vývojem individua, zrají a ustavují se ve formě, která je pro jednotlivá individua typická. Také účinnost jednotlivých pudů bývá individuálně různá, čímž zaměřenost lidí nabývá osobité tvářnosti. Některé pudy se podobají reflexům, jiné probíhají uvědoměle a mohou být provázeny zážitkem vědomého chtění, přičemž intelekt odvažuje prostředky a jejich účinek k dosažení cílů, které pud sleduje.

Zvláštní úlohu při uskutečňování cílů, které pudy sledují, hrají city. Mají u každého pudu zvláštní zabarvení. Mateřská láska je provázena jinou kvalitou citovou, než zisk majetkový nebo ukojení hladu. Kromě toho úspěch pudového zaměření se projevuje příznivě i citově, kdežto neúspěch nebo zábrana má i citově nepříznivý ohlas, čímž se pudové zaměření usnadňuje a zpevňuje.

K dosažení cílů svého chtění je člověk vybaven vhodnými prostředky. Vnímá skutečnost prostřednictvím svých smyslů, dovede se účelně pohybovat, dovede vytvářet představy a spřádat je v myšlenkové celky, kterými překonává čas i prostor. Z citových výrazů, pohybů a myšlenek vytvořil řeč, kterou se dorozumívá s ostatními individui. Tyto prostředky spočívají

rovněž na vrozených dispozicích a vykazují u jednotlivých lidí rozdíly kvalitativní i kvantitativní. Pro rozmanitost vztahů mezi lidmi mají tyto rozdíly značný význam a jsou podkladem bohatství a pestrosti různých forem individuálního i sociálního lidského soužití.

Vrozené nástroje lidského snažení a chtění: smysly, intelekt, schopnosti motorické, prvky výrazové, charakter a hodnoty mravní se vývojem dále člení a cvikem rozvíjejí. Z původní nediferencované jednoty vznikají tak relativně samostatné projevy lidské duše, které však vždy tvoří uzavřený, více méně vyvážený celek, tvoří lidskou osobnost, začleněnou do dění sociálního.

Těmito nástroji vytvořil člověk kulturu, umění, těmito nástroji pracuje ve vědě, vybudoval náboženství a filosofii.

Duševně vyrašilo tedy na stromě života, slouží mu a tvoří jeho vrcholný samostatný vývojový článek. Příroda jím dospívá k vědomí sama sebe, poznává sebe i ostatní svět, člověk se jím snaží vyrovnat se s nekonečnem, se záhadou vzniku a smyslu života. Z duševna tryská také touha člověka po individuální nesmrtelnosti. Je tato touha splnitelná? Lidská víra říká „ano“, - věda neříká „nikoliv“.